

ارزیابی منابع تأثیرگذار طراحی شهری در ایران بر اساس رویکرد بومی‌سازی

تاریخ دریافت: ۹۲/۶/۲۷

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۲/۱۰/۲۱

هومن فروغمند اعرابی* - مریم خبازی** - هوشنگ فروغمند اعرابی***

چکیده

بومی‌سازی دانش طراحی شهری همواره یکی از دغدغه‌های متخصصان طراحی شهری در ایران بوده است. وجود محیط‌های ساخته شده بر اساس فرهنگی متفاوت از کشورهای تولیدکننده دانش، لزوم بومی‌سازی را پررنگ‌تر کرده است. بومی‌سازی دانش به دو گونه پاسخگویی برای شرایط خاص بومی و تولید دانش بومی مطرح شده است. توجه به مسائل خاص بومی و ارائه روش‌های یکسان برای آن‌ها گونه متداول‌تری است، اما با وجود تلاش برای تولید دانش بومی مسأله‌ای که نادیده گرفته شده است که ارزیابی میزان موفقیت آن است. پیش‌فرض مقاله حاضر بر این است که بر پایه نظریه‌های بومی، بهتر و آسان‌تر می‌توان به محیطی موفق و متناسب با بستر فیزیکی و فرهنگی دست یافت. بنابراین با ارزیابی تلاش‌هایی که تاکنون صورت گرفته، موفقیت گام‌های بعدی در ایجاد نظریه بومی و در پی آن ایجاد محیطی خوب تسهیل خواهد شد. بر اساس اهداف کلی دانش طراحی شهری و خصوصیات زمینه‌ای پنج معیار اصلی ارائه شده است. داشتن روش به منظور بازنگری و اعتبار سنجی، تحقق‌پذیری به معنای عملیاتی بودن، درس گرفتن از تجربیات به مسائل خاص شهرهای ایرانی و اهمیت دادن به ارزش‌های فرهنگی و بومی معیارهای اصلی برای ارزیابی بومی‌سازی دانش طراحی شهری در نظر گرفته شده است. نتایج تحقیق انجام شده نشان می‌دهد که در میان کتاب‌های طراحی شهری در ایران، برخلاف توجه به مفاهیم بومی، روش معینی برای حصول به این اهداف ارائه نشده است. از طرف دیگر رابطه این نظریه‌ها با تجربیات گذشته دارای ضعف ساختاری است که در نتیجه تجربیاتی که بر اساس همین نظریه‌ها در آینده به دست می‌آیند هم امکان بازنگری و بهبود در راستای ایجاد محیطی مطلوب را فراهم نمی‌کنند. در نهایت نیز در بخش نتیجه‌گیری به ارائه پیشنهاداتی در زمینه چگونگی مطالعات و پژوهش‌های آتی پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: نظریه‌های طراحی شهری، نظریه بومی شده، ارزیابی نظریه بومی، روش تدوین نظریه.

* دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشکده بارتلت، دانشگاه یو سی ال، لندن، انگلستان (نویسنده مسئول).

Email: Hooman.araabi.11@ucl.ac.uk

** دانشجوی کارشناسی‌ارشد تئوری‌های شهرسازی، مدرسه نو طراحی، دانشگاه پارسون، نیویورک، آمریکا.

*** دانشجوی دکتری معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر، تهران، ایران.

مقدمه

طراحی شهری به عنوان دانشی مدون برای ارتقاء کیفیت محیط‌های انسان ساخت، در کشورهای اروپایی و امریکا در انتقاد به کیفیت محیط‌های مصنوع که بر اساس مکتب معماری مدرن بعد از جنگ جهانی توسعه یافته بودند شکل گرفته است (Ellin, 1996). این دانش در دهه‌های گذشته توسط دانشگاهیانی که عمدتاً در کشورهای غربی تحصیل کرده بودند به ایران وارد شد. به نحوی که وضعیت کنونی دانش طراحی شهری در ایران عملاً حاصل تلاش‌های این گروه است که به نوعی پایه و بستر اولیه‌ای را بسته به طرز تفکر و برداشت از طراحی شهری با تأکید بر جنبه‌های کالبدی و به ویژه معماری ایجاد کرده‌اند. ارزیابی امروزی این تلاش‌ها منکر محدودیت‌های زمانی و مکانی آن نیست. در واقع انتقادهای نسل‌های بعدی به وضعیت دانش طراحی شهری، خود امتداد و دستاوردی ارزشمند در راستای ارتقاء دانشی است که در ایران توسط نسل اول طراحان شهری معرفی شده است و پس از مدتی شرایط برای ارزیابی آن مهیا شده است. در این مقاله سعی بر این است تا ارزیابی جامعی بر منابع تأثیرگذار طراحی شهری بومی شده در ایران صورت گیرد تا راهی برای قدم‌های مؤثرتر در آینده فراهم شود.

۱. روش تحقیق، فرضیات و اهداف

در راستای معرفی دانش طراحی شهری در ایران بستر تاریخی-فرهنگی و حتی ارزش‌های کالبدی محیط‌های ساخته شده در ایران تفاوت‌هایی با آنچه در منابع اصلی این دانش ذکر شده دارد. این در حالی است که دانش طراحی شهری خود بر ارزش‌های فرهنگی تأکید ویژه‌ای دارد. شاید به همین دلیل است که نویسندگان کتاب‌های طراحی شهری در ایران عمدتاً به مسائل بومی ایران توجه کرده‌اند (Foroughmand Araabi & Khabazi, 2013). البته پیش زمینه‌هایی در دانشکده‌های معماری و شهرسازی در مورد مطالعات بومی محیط‌های ساخته شده وجود داشت. در معماری هم از همان ابتدا آندره گدار^۱ و پس از آن سیحون و شاگردانشان به بررسی مسائل بومی معماری ایران و نحوه به روز کردن آن پرداخته بودند (Bani Masoud, 2009). شاید به همین دلیل تلاش‌های اولیه برای بومی‌سازی دانش طراحی شهری بیشتر حاصل مطالعات معماری بومی ایران زمین (یعنی محیط ساخته شده) بوده است و کمتر به مطالعات زمینه‌ای مانند جامعه‌شناسی (و سایر مطالعاتی که چگونگی و چرایی شکل‌گیری محیط را توضیح می‌دهند) به عنوان منبعی مهم برای بومی‌سازی دانش توجه شده است. با وجود اینکه توجه به مسائل بومی در منابع مختلف به روش‌های متفاوتی بوده است اما تاکنون منبعی به ارزیابی و بررسی این تلاش‌ها نپرداخته است. از این رو مقاله حاضر سعی بر بررسی تلاش‌های انجام شده در راستای بومی‌سازی دانش طراحی شهری با توجه به شرایط منحصر به فرد شهرها در ایران دارد. فرضیه مقاله حاضر این است که بر پایه نظریه بومی شده بهتر می‌توان به محیط شهری موفق دست یافت. جهت‌گیری نظری این مقاله مبتنی بر یافتن معیارهایی کلان برای ارزیابی دانش طراحی شهری در ایران است چرا که ارزیابی این دانش تنها بر اساس معیارهایی کلان تر ممکن است (Cuthbert, 2007). این معیارها سپس در مورد کتاب‌هایی که بیشترین استناد به آن‌ها در دوره کارشناسی ارشد دانشگاه‌های مختلف ایران شده است بررسی می‌شود. منابع تأثیرگذار یا منابعی که بیشترین استناد را دارند در تحقیق جداگانه‌ای بررسی شده‌اند (Foroughmand Araabi & Khabazi, 2013). سپس بر اساس این ارزیابی نتیجه‌گیری این مقاله جهت‌گیری‌های ضروری برای بومی‌سازی دانش را معین می‌کند.

۲. نظریه در شهرسازی و نظریه بومی

بسیاری ماهیت و اهمیت نظریه در طراحی شهری را بررسی کرده‌اند. این مقاله سعی در بازگویی این منابع ندارد اما نکته‌ای که در بسیاری از منابع بیان شده است (Verma, 2011)، عدم دقت بالای نظریه‌ها در حیطه دانش طراحی شهری است (Lang, 2009). برخی هم بر این باورند که طراحی شهری نظریه محتوایی جدی ندارد (Cuthbert, 2007). از این جهت نظریه‌هایی که برای بومی‌سازی این دانش نیز وضع شده‌اند، نمی‌توانند دقت بالایی داشته باشند. از طرف دیگر این نظریه‌ها هنوز در مراحل اولیه‌ای هستند که با نقد و بازنگری ممکن است بتوانند به ارتقاء محیط‌های شهری بیانجامند. با این حال وجود نظریه برای طراحی شهری مفید دانسته می‌شود (Verma, 2011). اما نکته دیگری که در اینجا حائز اهمیت است، تفاوت میان موضوعات بومی و علم بومی است. هر کشوری بنا به شرایط اقلیمی و فرهنگی خود با موضوعاتی مواجه است که بومی آن کشور است اما این موضوعات، علمی را که به حل آن موضوعات می‌پردازد را بومی نمی‌کند. بنابراین صرف پرداختن به مسائل مطرح در ایران که خاص ایران است به معنی بومی شدن علم نیست.

۳. ضرورت بومی‌سازی نظریه‌های طراحی شهری

توجه به ویژگی‌های شهرهای غیرغربی در زمینه نظریات شهری موضوعی است که در سال‌های اخیر مورد توجه ویژه‌ای بوده است. در این راستا تضادهای بین کشورهای غربی و غیرغربی و به طور عام آنچه که به عنوان سرزمین‌های شمال و جنوب شناخته می‌شود، در حال تغییر است تا نظریات شهری کارایی بیشتری در بسترهای مختلف فرهنگی تاریخی پیدا کنند (Edensor & Jayne, 2012). در این راستا طراحی شهری هم جهت‌گیری مشابهی دارد. برای مثال گردآورندگان مجموعه نوشتارهای طراحی شهری به این موضوع اشاره کرده‌اند (Larice & MacDonald, 2013). در این میان هم دانش طراحی شهری، و هم اهمیت منابع یکسان در کشورهای مختلف با توجه به زمینه‌های فرهنگی و سیاسی دارای تفاوت‌های معناداری است (Foroughmand Araabi, 2016). این موضوعات بیانگر ضرورت مسأله بومی‌سازی در مقیاس جهانی است. دانش بومی مفاهیم مختلفی دارد، در برخی منابع منظور از دانش بومی دانش منطبق بر شرایط اقلیمی یک محل است. این مفهوم از بومی‌سازی دانش، بیشتر در معماری مورد توجه است. اما در علوم انسانی بومی‌سازی بیشتر به معنای تولید دانش منطبق بر ارزش‌ها و اهداف خاص جامعه است. طراحی شهری به عنوان دانشی که از علوم انسانی و معماری تأثیر فراوان گرفته است نیاز به هر دو تعریف بومی‌سازی را دارد. در راستای بومی‌سازی طراحی شهری در ایران، اصول پیشنهادی بیشتر برخاسته از معماری ایران بوده است. اما آنچه کمتر مورد توجه قرار گرفته تعریف دوم است که در این مقاله مورد بررسی قرار می‌گیرد. پایگاه‌های فکری و فلسفی طراحی شهری در فلسفه پست مدرن استوار است (Koray, 1999 & Ellin, 1996). جایی که ارزش‌های بومی و نگاه به گذشته در انتقاد به ارزش‌های جهانی سبک معماری مدرن که بسیاری از نیازهای انسانی را در نظر نگرفته بود (Lang, 2009)، اهمیتی دوباره پیدا می‌کنند (Bahrainy, 1998). از این جهت توجه به بستر، ویژگی‌های فرهنگی و تاریخی محیط ساخته شده در طراحی شهری همواره مورد توجه بوده است؛ اما نیاز به دانش بومی از آنجایی آغاز می‌شود که سازوکارها، ارزش‌های بنیادین، نگاه فلسفی خاص به جهان و همچنین شرایط اقلیمی شهرهای غربی و شهرهای ایرانی با هم تفاوتی جدی دارند که این موضوع کم و بیش مدنظر طراحان شهری ایران نیز بوده است (Tavassoli, 1995 & 2009). از طرف دیگر روش تولید سنتی محیط‌های ایرانی نیز در طی چندین دهه مدرنیزاسیون متوقف شده است به نحوی که ساخت و ساز سنتی مگر در موارد محدود انجام نمی‌پذیرد. پس برای بازتولید ارزش‌های فضایی نیاز به نظریه‌های بومی وجود دارد، این نیاز در منابع مهم طراحی شهری هم بررسی شده است (Moore, 2006, p. 174).

۴. معیارهای ارزیابی نظریات بومی

هر ارزیابی باید بر اساس معیار یا معیارهایی صورت پذیرد. در حالت کلی اهداف، معیارهای ارزیابی را تعریف می‌کنند. با توجه به اینکه در اینجا تلاش به ارزیابی دانش طراحی شهری بومی شده است، پس قاعدتاً باید اهداف کلی دانش طراحی شهری نیز در راستای ویژگی‌های خاص ایران مورد بررسی قرار گیرد تا معیاری برای ارزیابی دانش بومی شده به دست آید. در اینجا از پنج معیار برای ارزیابی استفاده شده است. اولاً نظریه برای بومی‌سازی دانش طراحی شهری برای ایران مانند هر نظریه‌ای بهتر است که بر اساس روشی مدون تدوین شده باشد که بتوان در آن بازنگری کرد، چنین رویه‌ای را لینچ در کتاب تئوری شکل شهر و جان لنگ در کتاب آفرینش نظریه معماری مد نظر داشته‌اند، اگر نظریه‌ای بدون روش تدوین آن ارائه شود امکان دفاع از آن و بازنگری در آن ممکن نیست و اعتبار و ضرورت آن نظریه ممکن است مورد سؤال قرار گیرد (Inam, 2011).

معیار بعدی منوط به تحقق‌پذیر بودن نظریه‌ها است. در حالی که دانش طراحی شهری دانشی است که در نهایت به عمل می‌رسد و هدف غایی آن تغییر محیط است (Gosling, 2003). نظریه‌هایی که برای بومی‌سازی و مناسب‌سازی دانش وضع می‌شوند، نمی‌توانند غیرعملی باشند؛ چرا که در این صورت از حیطه دانش خارج شده‌اند. بنابراین تحقق‌پذیری نظریه بومی‌سازی شده یکی از معیارهای ارزیابی آن است.

معیار بعدی درس گرفتن از تجربیات گذشتگان است. همان‌طور که اشاره شد در زمان ورود دانش طراحی شهری به ایران بسیاری با نگرش‌های مختلف در مورد معماری و شهرسازی ایرانی اظهار نظر کرده بودند. اگر نظریه‌ای بر اساس دانش موجود و نقد آن نباشد نمی‌توان آن را در ارتباط با دانش موجود دانست. به عبارت دیگر نمی‌توان لزوماً آن را گامی رو به جلو دانست، اهمیت تدوین نظریه در حالت کلی بهبود بخشیدن به شرایط موجود بوده است. این امر خود مؤید لزوم توجه به نظریه‌هایی است که در راستای بومی‌سازی دانش طراحی شهری در ایران هستند. یک نظریه جدید نه صرفاً برای اینکه جدید است بلکه به جهت ارتقاء وضع موجود می‌تواند اهمیت پیدا کند.

سه معیار بالا معیارهای کلی برای ارزیابی نظریه در طراحی شهری هستند، اما دو معیار پاسخگویی به مسائل خاص شهرهای ایرانی و اهمیت دادن به ارزش‌های فرهنگی و بومی می‌توانند شرایط لازم یک نظریه برای مناسب‌سازی دانش طراحی شهری برای ایران باشند، چرا که حل مسائل با توجه به ارزش‌های بومی از نکات یک دانش بومی می‌باشد (Moore, 2006).

جدول ۱: معیارهای ارزیابی نظریه بومی و دلیل در نظر گرفتن معیارها

معیار	زیرشاخه	دلیل
روش معینی برای تدوین نظریه قابل تشخیص است (روش تدوین نظریه معرفی شده است)		چون می‌توان در نظریه بازنگری جزئی یا کلی کرد
تحقق پذیر بودن نظریه		چون هدف طراحی شهری ارتقاء محیط ساخته شده است هدف غائی نظریه‌های بومی باید در این راستا باشد
درس گرفتن از تجربیات گذشته	درس گرفتن از کالبد (محیط‌های ساخته شده در شهرهای تاریخی ایران)	کالبد شهرهای تاریخی به عنوان تبلور فرهنگ و بخشی از دارایی و ارزش بومی باید مورد بررسی قرار گیرد یا از آن درس گرفته شده باشد
	استناد به دانش موجود در مورد ایران	برای بهینه شدن نظریه و استفاده از دانش و عدم تکرار اشتباهات گذشتگان
پاسخگویی به مسایل خاص ایران	مسائل خاص شهرهای ایرانی	شهرهای ایرانی دارای مسائل گاهاً متفاوت با شهرهای غربی هستند
	مسائل آموزشی	دانش بدنه اجرایی و علمی کشور و نحوه تولید دانش بومی بر اساس تجارب
توجه به ارزش‌های بومی و فرهنگی		دانش طراحی شهری بر اساس برخی ارزش‌های اجتماعی استوار است که ممکن است با فرهنگ ایران سازگاری کامل نداشته باشند

۵. مهم ترین منابع در زمینه نظریات بومی

بررسی که در مورد منابع طراحی شهری در ایران انجام شده است (Foroughmand Araabi & Khabazi, 2013) نشان می‌دهد که عمده منابع طراحی شهری به زبان فارسی، منابع ترجمه شده هستند. اما نسبت کتاب‌های تدوین شده به ترجمه شده در سال‌های ابتدای معرفی این دانش در ایران بیشتر بوده است. این امر می‌تواند به معنای احساس نیاز نویسندگان برای تدوین مسائل خاص ایران باشد.

منابع طراحی شهری امروزه شامل جزوه‌ها و کتاب‌های مختلفی می‌شود. در این مقاله سعی شده است که شناخته شده ترین کتاب‌ها مد نظر قرار داده شود تا به عنوان نمونه‌موردی تلاشی برای مناسب سازی دانش برای ایران مورد بررسی قرار بگیرند. طبیعی است که این لیست نمی‌تواند شامل تمامی تلاش‌ها شود، چرا که بسیاری از تلاش‌ها به صورت کتاب در دسترس نیستند (البته در این صورت این انتقاد به صاحبان این طرح‌ها وارد است که چرا برخی تلاش‌های ارزشمند به دسترس جامعه طراحان شهری نرسیده است). بررسی نمونه‌های موردی بیشتر و به روز رسانی نمونه‌ها و رفع نقیصه‌های احتمالی روش ارزیابی مورد استفاده در این مقاله با توجه به بازخورد آن می‌تواند تحقیق‌های پیشنهادی این مقاله باشد. این نکته حائز اهمیت است که میزان توجه به امر بومی سازی در این منابع یکسان نیست. این مقاله تمامی تلاش‌های انجام شده را بررسی نکرده است و منابع مورد بررسی در این مقاله تنها نمونه‌های موردی این بحث می‌باشند. مهم ترین نویسندگان ایرانی در مورد طراحی شهری بومی آقایان توسلی، بحرینی و پاکزاد هستند که کتاب‌ها و مقالات آن‌ها سال‌ها جزء منابع اصلی درسی این رشته بوده است.

کتاب مهندس توسلی "طراحی فضاهای شهری"، گامی بزرگ در سال‌های اولیه ورود دانش طراحی شهری به ایران به حساب می‌آید. تعریف مفهوم فضاهای شهری ایرانی و ادراک آن و قیاس آن با فضاهای شهری اروپایی دوران قرون وسطی و رنسانس و پیشنهاد ساخت خاص فضایی شهرهای ایرانی از کارهای اساسی ایشان است. درس گرفتن از تجربیات نظریه‌پردازان غربی در تمامی بخش‌ها چه در بخش تدوین نظریه و چه در بخش مطالعات شهرها مشاهده می‌شود.

کتاب دکتر بحرینی "فرآیند طراحی شهری" است و آنگونه که از مقدمه آن پیداست ابتدا برای ایران نوشته نشده بوده، اما بیشترین توجه به مسائل ایران در این کتاب مربوط به مثال‌هایی است که در متن در مورد ایران آمده است و گاهی انتقاداتی که از کارهای عملی و نظری تا زمان تدوین کتاب شده است. اما مسأله کتاب و جوهره کتاب برخلاف کتاب‌های مهندس توسلی اصولاً بر اساس مسائل ایران تدوین نشده است. در این کتاب بخشی در مورد زبان طراحی شهری خودی در بخش راه‌حل‌های کلی طراحی در نظر گرفته شده است که مشابه کتاب الکساندر از واژه زبان استفاده کرده است. اما برخلاف زبان الگو واژه زبان در این بخش ابهام برانگیز است و با بسیاری از تعاریف زبان مشابهتی ندارد. واژه خودی نیز سؤال برانگیز است و دارای بار معنایی مثبت در مقابل مفهوم غیر خودی است که اصولاً در سیاست کاربرد متداولی دارد. در این کتاب تلویحاً مسأله بومی سازی با این جواب مواجه شده است که طراحی شهری اگر در اهداف خود زبان خودی یا آنگونه که از محتوای این بخش بر می‌آید ارزش‌های شکلی فضاهای سنتی را در نظر داشته باشد به محصولی مطلوب ختم خواهد شد. اما آیا محصول طراحی شهری صرفاً تابع اهداف است و آیا از دانش و دارایی‌های فرهنگی ایران نباید به گونه‌ای فعالانه استفاده کرد؟ آیا زبان طراحی شهری خودی نباید به صورت روشمند و قابل دفاع به دست بیاید و آیا نمی‌توان در آن بازنگری کرد؟

رویکرد کتاب دکتر پاکزاد "مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری" برخلاف دو کتاب دیگر بر اساس یک پایگاه نظری مشخص و نظریه اطلاعات (که در کتاب زیبایی‌شناسی معماری گروتز سابقه داشت) و مطالعات رفتاری (که در ایران با کتاب لنگ معرفی شده بود) است. مسائل ایران در مبانی نظری این کتاب جای مناسبی برای خود پیدا نکرده‌اند. هر چند اشاراتی که به لزوم مزیت دادن به الگوی رفتاری در مقایسه با استانداردها شده است، می‌تواند در نهایت به طراحی شهری مناسبی برای وضعیت ایران بپردازد، اما چنین اشاراتی اساساً در کتاب‌های قبلی (مانند لنگ) هم شده بود. در بخش فرآیند مسائل طراحی در این کتاب به نحوی معرفی شده‌اند که گویا تحقق‌پذیری در شرایط مدیریتی و حقوقی طراحی شهری در ایران مد نظر نویسنده یا نویسندگان بوده است و اشاره آن‌ها در لزوم آزمودن این فرآیند نشان از این موضوع دارد. در نهایت تلاش‌های دکتر پاکزاد در معرفی طراحی شهری در ایران در کتاب راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران به کیفیت‌هایی که در شهرهای ایرانی تحقق داشته می‌پردازد. هرچند این تلاش برای حفظ و بازآفرینی چنین کیفیت‌هایی ضروری و مهم هستند، اما مسأله بومی سازی ابعادی فراتر از بازآفرینی کیفیت‌های فضایی و توقعات موضوعی از فضاهای خاص است. نکته‌ای که در اینجا باید به آن اشاره کرد این است که بررسی نظریات به انواع گوناگون قابل انجام است که در این مقاله نظریات از منظر بومی-سازی مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند.

۶. بررسی منابع بر اساس معیارها

۶-۱- داشتن روشی مدون

داشتن روشی مدون برای تدوین یک نظریه از نکات مثبت ارائه یک نظریه محسوب می‌شود، چرا که با داشتن این روش مدون است که پیشرفت، نقد و تغییرات در نظریه امکان‌پذیر می‌شود. برخی از فلاسفه مانند پوپر داشتن روش برای تدوین نظریه را ضروری نمی‌دانند اما داشتن روش می‌تواند امتیاز مثبت محسوب شود (Curd & Cover, 1998). چراکه در طول زمان و با آزمون نظریه در عمل و آشکار شدن ضعف‌های نظریه امکان تغییر در مراحل روش تدوین نظریه ممکن می‌شود و می‌توان در نظریه بازنگری جزئی یا کلی کرد به علاوه داشتن روش مدون اعتبار نظریه را نیز بالا می‌برد. همان طور که لینچ و لنگ برای ارائه نظریات خود چگونگی تدوین نظریه خود را توضیح می‌دهند. اما در مورد کتاب مهندس توسلی می‌توان گفت برای تدوین این نظریه به روش خاصی اشاره نشده است و بیشتر بر پایه نظریات مدون قبلی در غرب از جمله نظریات بیکن، لینچ، کالن و زوکر می‌باشد. اینگونه به نظر می‌رسد که برای نظریات دکتر بحرینی در مورد بومی‌سازی نیز روشی معرفی نشده است و دقیقاً مشخص نشده که نتایج از چه راهی به دست آمده‌اند. نظریات دکتر پاکزاد تا حدودی دارای روش معینی است و پایگاه نظری ویژه‌ای دارد.

۶-۲- تحقق پذیر بودن نظریه

چون هدف طراحی شهری ارتقاء محیط ساخته شده است، هدف غایی نظریه‌های بومی باید در این راستا باشد. تحقق‌پذیری امری نسبی است و در نتیجه سنجش آن امری مطلق نیست. اینکه چرا صاحب نظران طراحی شهری از اوضاع طرح‌های شهری ایران ناراضی هستند، خود می‌تواند انتقادی به دانش تولید شده توسط بدنه علمی کشور باشد. اینگونه به نظر می‌آید که برای تحقق‌پذیری، ارائه نظریه‌های هنجاری و اثباتی کافی نیست و باید نظریه‌ای رویه‌ای با توجه به شرایط ایران تدوین شود. از این بابت نظریات طرح شده در کتاب مهندس توسلی به دلیل در نظر نگرفتن مسائل حقوقی و فرآیندی در عمل کمتر امکان تحقق‌پذیری و یا سنجش تحقق‌پذیری دارد. فرآیند معرفی شده توسط دکتر بحرینی

اعتبار علمی و استناد خوبی به منابع دارد، اما توجهی به شرایط اداری و حقوقی ایران برای تحقق طرح‌های شهری در آن بسیار کم‌رنگ است. کتاب دکتر پاکزاد نیز در معرفی فرآیند به لزوم تعریف نقش حقوقی طراحی شهری در فرآیند تهیه طرح‌های شهری پرداخته است.

۳-۶- درس گرفتن از تجربیات گذشته

استفاده از دانش موجود باعث بهینه شدن آن می‌شود. درس گرفتن از تجربیات گذشته شامل درس گرفتن از کالبد تاریخی گذشته و ادبیاتی است که به آن پرداخته‌اند.

۱-۳-۶- درس گرفتن از کالبد (محیط‌های ساخته شده در شهرهای تاریخی ایران)

مطالعات شهرهای تاریخی به صورت کلی یکی از منابع کلاسیک دانش طراحی شهری است. کالبد شهرهای تاریخی به عنوان تبلور فرهنگ و بخشی از دارایی و ارزش بومی باید مورد بررسی قرار گیرد یا از آن درس گرفته شده باشد. چراکه انسان با گذشته و تاریخ خود معنا پیدا می‌کند و بدون آن وجود ندارد مگر اینکه بخواهد همچون نوگرایان آن را انکار کند (Pakzad, 2006 p. 71). یکی از پررنگ‌ترین نقاط قوت نظریات مهندس توسلی درس گرفتن و مطالعه کالبد گذشته می‌باشد. به عنوان مثال بررسی حیاط مساجد به عنوان فضای عمومی و ارتباط فضایی مساجد با گذرهای اطراف از این موارد هستند. در این زمینه در نظر گرفتن حیاط مساجد به عنوان فضای شهری و بررسی موقعیت قرارگیری مساجد در مجموعه پیوسته مرکز شهر و مرکزهای محله‌ها به عنوان بخشی از فضاهای شهری نمونه‌هایی از درس گرفتن از تجربیات گذشتگان به حساب می‌آیند. از دیگر نمونه‌های این توجه به تجربیات گذشته پیشنهاد خیابان‌کشی شهرها با توجه به بافت ارگانیک گذشته و توجه به اصل پیوستگی فضایی، بدنه حیاط‌های قدیمی ایرانی به عنوان نمونه‌ای برای طراحی میادین شهری می‌باشد. به علاوه توجه مهندس توسلی به تاریخ شهرها و نحوه مطالعه آن نیز بسیار حائز اهمیت است. در این راستا دکتر بحرینی نیز توجهی به کالبد تاریخی ایرانی مبذول داشته است. در تهیه راه‌حل‌های کلی طراحی، ایشان به کالبد گذشته ایران توجه زیادی دارند. ویژگی‌هایی چون مشخص کردن مرکزهای محله‌ها و شهر به وسیله مسجد به عنوان عامل هویت بخش، تضاد و دوگانگی مراکز زیستی خودی و تعادل ارگانیک در شهر به عنوان راه‌حلی برای کالبد امروزی پیشنهاد شده‌اند. اما اشارات این کتاب شامل مطالعاتی فراگیر در مورد ساختار شهرهای تاریخی ایران نمی‌شود. در کتاب دکتر پاکزاد این امر کمتر دیده می‌شود.

۲-۳-۶- استناد به ادبیات موجود دانش در ایران

شامل آن دسته از فعالیت‌هایی است که در طول تاریخ برای ثبت و بررسی معماری و فضاهای شهری گذشته صورت گرفته است. دلیل آن نیز بهینه شدن نظریه و استفاده از دانش و عدم تکرار اشتباهات گذشتگان است. این امر می‌تواند شامل ارزیابی یا امتحان نظریات ماقبل هم شود (Weicher & John, 1973). از نقاط قوت دیگر نظریه مهندس توسلی ارجاع به بدنه موجود دانش بوده است. توجه به تاریخ شهرها، همچنین استفاده از منابعی چون تلاش‌های استادان پیرنیا، گذار و پوپ نشان دهنده این مهم می‌باشد. در کتاب دکتر بحرینی و پاکزاد کمتر توجهی به ادبیات گذشته دانش طراحی شهری و معماری در ارتباط با شهرهای ایرانی دیده می‌شود و کمتر ارجاعی به متون گذشته در آن‌ها وجود دارد.

۴-۶- پاسخگویی به مسائل خاص ایران

۱-۴-۶- مسائل خاص شهرهای ایرانی

این مسائل شامل مسائل کالبدی، اقلیمی، اقتصادی، حقوقی و غیره است. این مقوله از آن جهت قابل بررسی است که طراحی شهری در کشورهای غربی برای حل مسائل خاص آن کشورها مطرح شد و در نتیجه راه‌حل‌ها مختص شرایط و مسائل شهرهای آن‌ها بوده است. چون شهرهای ایرانی دارای مسائل گاه‌متفاوت با شهرهای غربی هستند، بنابراین بررسی پاسخگویی نظریات به مسائل کالبدی خاص ایران مقوله بسیار پراهمیتی است. مهندس توسلی ویژگی‌های ساختار شهر تاریخی را به سه بخش درونی و میانی و بیرونی دسته‌بندی می‌کند. وی بیشتر به بخش تاریخی توجه دارد و طراحی شهری برای بخش بیرونی را کمتر مورد توجه قرار می‌دهد. شرایط کالبدی کنونی شهرهای ایرانی در دو کتاب دیگر ارزیابی نشده‌اند و اینگونه به نظر می‌آید که فرآیند طراحی شهری این ادعا را دارد که در بافت‌های مختلف می‌تواند به محصولی مطلوب دست پیدا کند.

علاوه بر این با توجه به شرایط اقلیمی خاص در ایران توجه به این مقوله در نظریات بومی بسیار بااهمیت است. مهندس توسلی در کتاب‌های طراحی فضای شهری، ساخت شهر و معماری در اقلیم گرم و خشک ایران و طراحی شهری هنر نو کردن ساختار شهر به این مقوله و ارائه راه‌حل برای اقلیمی خاص در ایران پرداخته است. در کتاب دکتر بحرینی نیز

پرداختن به مقوله اقلیم را مشاهده می‌شود اما به شرایط خاص ایران اشاره نشده است و مسائل اقلیمی به طور کل مورد بررسی واقع شده است. در کتاب دکتر پاکزاد نیز به مسائل اقلیمی ایران پرداخته نشده است.

۲-۴-۶- مسائل آموزشی

در ایران مسأله آموزش طراحی شهری بحثی بسیار مهم می‌باشد. برای تولید دانش بومی نیاز به کار دانشگاهی است. از آنجایی که مشکلات این مقوله هنوز در ایران حل نشده باقی مانده، بنابراین پرداختن به آن از اساسی‌ترین وظایف نظریه-پردازان می‌باشد. در کتاب‌های مهندس توسلی به مسأله آموزش طراحی شهری اشاره شده است. البته اینکه تا چه حد موفق بوده مقوله‌ای است که باید در جایی دیگر به آن پرداخته شود. در دو کتاب دیگر به این مقوله اشاره‌ای نشده است.

۵-۶- توجه به ارزش‌های فرهنگی و بومی

دانش طراحی شهری بر اساس برخی ارزش‌های اجتماعی فرهنگی استوار است که ممکن است با فرهنگ ایران سازگاری کامل نداشته باشند. بنابراین در دانش بومی باید توجه خاصی به ارزش‌های فرهنگی و بومی ایران داشت. به عنوان مثال در مورد بحث محرمیت و درونگرایی، مهندس توسلی در کتاب خود بحث درونگرایی معماری ایرانی را مطرح می‌کند که باعث عدم موفقیت در طراحی خیابان‌های شهری که برونگرا می‌باشند، شده است. در کتاب دکتر بحرینی هم توجه خاصی به مقوله فرهنگ و ارزش‌های فرهنگی ایران شده است. به اهمیت رعایت محرمیت و درونگرایی اشاره شده است و از تأثیری که اعتقادات می‌توانند بر شکل‌گیری فضاهای شهری داشته باشند، صحبت به میان آمده است. اساس نظری کتاب دکتر پاکزاد نیز مباحث رفتاری است که نشأت گرفته از فرهنگ است و به ارزش‌های فرهنگی پرداخته شده است. جدول ۲ کتاب‌های مورد بررسی را با توجه به معیارهای بومی‌سازی پیشنهاد شده ارزیابی می‌کند.

جدول ۲: ارزیابی کتاب‌های مورد بررسی بر اساس معیارهای پیشنهاد شده

معیار	زیرشاخه	طراحی فضاهای شهری (توسلی)	فرآیند طراحی شهری (بحرینی)	مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری (پاکزاد)
روش معینی برای تدوین نظریه قابل تشخیص است (روش تدوین نظریه معرفی شده است)	-	-	-	روش معینی دارد
تحقق پذیر بودن نظریه	-	-	-	به لزوم تعریف نقش حقوقی طراحی شهری در فرآیند تهیه طرح‌های شهری پرداخته است
درس گرفتن از تجربیات گذشته	درس گرفتن از کالبد (محیط‌های ساخته شده در شهرهای تاریخی ایران)	بررسی حیاط مساجد، تکایا، حسینیه‌ها، پیشنهاد خیابان کشی ارگانیک و غیره	مشخص کردن مراکز محلات و شهر به وسیله مسجد و غیره	-
	استناد به دانش موجود در مورد ایران	پیرنیا، گدار، پوپ و تاریخ شهرها	-	-
پاسخگویی به مسایل خاص ایران	مسائل خاص شهرهای ایرانی	سه بخش درونی و میانی و بیرونی، اما بیشتر به بخش تاریخی توجه دارد. و توجه به اقلیم	-	-
	مسائل آموزشی	اشاره دارد	-	-
توجه به ارزش‌های بومی و فرهنگی		بحث محرمیت و درونگرایی	بحث محرمیت و وحدت بخشی قبله، وجود مسجد در مراکز محله‌ها	مباحث رفتاری

۷. نتایج و جمع بندی و پیشنهادات

با توجه به موضوع و اهداف کتاب‌های نوشته شده در مورد طراحی شهری در ایران که لزوماً بومی‌سازی دانش هدف اصلی آن‌ها نبوده است، نمی‌توان انتظار داشت که آن‌ها تمامی معیارهای بومی‌سازی دانش را در نظر داشته باشند. اما با توجه به اهمیت مسأله بومی‌سازی دانش، انتظار می‌رود که به این مقوله در مجموعه بدنه دانش پرداخته شده باشد. در این مقاله کتاب‌های مورد بررسی طراحی فضاهای شهری (توسلی)، فرآیند طراحی شهری (بحرینی) و مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری (پاکزاد) می‌باشند. همان‌طور که اشاره شد بررسی نمونه‌های موردی بیشتر و به روز رسانی نمونه‌ها و رفع نقیصه‌های احتمالی روش ارزیابی مورد استفاده در این مقاله با توجه به بازخورد آن می‌تواند تحقیق‌های پیشنهادی این مقاله باشد. برای انجام مطالعاتی در راستای بومی‌سازی ضروری است، تحقیق‌هایی با هدف یافتن مدل‌های بومی‌سازی انجام شود. بررسی‌ها و ارزیابی‌ها نشان می‌دهد که تلاش صورت گرفته در زمینه بومی‌سازی دانش طراحی شهری در واقع بیشتر تلاشی‌هایی برای مناسب‌سازی دانش موجود در غرب برای شرایط ایران و نه تولید نظریه‌ای بومی برای ایران بوده است. اما این امر که موضوع دانش بومی در کلیت خود در اغلب تلاش‌های نظری در طراحی شهری، مدنظر نویسندگان بوده نشان از اهمیت این موضوع دارد. جدول ۲ به صورت خلاصه نتیجه ارزیابی کتاب‌های مورد بررسی را با توجه به معیارهای توضیح داده شده نشان می‌دهد.

در نتیجه می‌توان گفت تاکنون موضوعی به اهمیت بومی‌سازی طراحی شهری به معنایی که معیارهای لازم را داشته باشد عمدتاً مورد غفلت نویسندگان بوده که شاید دلیل آن سخت بودن انجام این کار باشد. زیرا بومی‌سازی به مطالعات وسیع میان رشته‌ای و در دسترس بودن امکانات وابسته است، از جمله بررسی‌های کالبدی و متون گذشته و شرایط وضع موجود و وضعیت حقوقی طراحی شهری. در کل می‌توان گفت که نویسندگان عمدتاً به فکر ایران بوده‌اند، اما بومی‌سازی مناسبی صورت نگرفته است. با توجه به مطالب گفته شده، برای دستیابی به دانشی که منجر به تولید فضاهای خوب شهری بر اساس ارزش‌های فرهنگی باشد بومی‌سازی دانش دارای اهمیت و اولویت است. هرچند معرفی منابع و مباحث هم برای بومی‌سازی ضرورت دارد اما معرفی منابع و مباحث جهانی به خودی خود نمی‌تواند پاسخگوی مسائل خاص ایران باشد. گام‌های بعدی پیشنهادی این تحقیق توجه به معیارهای مطرح شده در بازخوانی دانش موجود طراحی شهری و ایجاد جریانی هدفمند از سوی سازمان‌های ذریع است. پیشنهادهای این مقاله برای مطالعات پیش‌رو در واقع نتیجه اصلی این تحقیق است که می‌تواند برای پژوهش‌های آتی راهگشا باشد.

۱. انجام سلسله مطالعات بومی‌سازی طراحی شهری بر مبنای معیارهای ذکر شده در این مقاله؛ چنین مطالعاتی ضرورتاً باید در مرحله طرح هم آزموده شوند و بر اساس بازخوردهای آن به بازنگری در مطالعات پرداخت. این پیشنهاد در واقع دوران گذار از بومی‌سازی دانش به تولید دانش بومی را مد نظر دارد. چنین مطالعاتی باید میان گروهی و میان رشته‌ای باشند. دو رویه برای این پیشنهاد قابل تصور است، اول اینکه سازمان یا ارگانی مسئول این مطالعات شود؛ دوم اینکه نهادهای پژوهشی موجود این مطالعات را در جهت‌گیری‌های خود در نظر بگیرند.
۲. رقابت با دیگر کشورهایی است که در تلاش برای بومی‌سازی دانش می‌باشند. دانش طراحی شهری به مطالعات انجام شده در کشورهایی که مبدا این دانش نبوده‌اند علاقه روز افزونی نشان می‌دهد. در شرایطی که این مطالعات مورد توجه است، ظرفیت تعامل نظری در مقیاس جهانی برای چنین مطالعاتی وجود دارد که می‌تواند هم به معرفی دستاوردهای نظری در ارتباط با شهر ایرانی در مقیاس جهانی و هم به بهینه‌سازی دانش منجر شود.
۳. این مقاله انجام مطالعات تطبیقی و مقایسه شرایط طراحی شهری با دیگر زمینه‌های دانش است. هرچند طراحی شهری شرایط به خصوصی دارد، اما باید از آنچه در دیگر زمینه‌های دانش در مورد بومی‌سازی می‌گذرد، آگاه باشد. در چنین حالتی امکان تولید دانشی پویا و سازنده بیشتر خواهد شد.

References

- Alexander, Ch. (1987). *A New Theory of Urban Design*, Oxford University Press.
- Bahrainy, S. H. (1998). *Urban Design Process*, Tehran University Press.
- Bahrainy, S. H. (1998). *Modernism, Postmodernism, and after in Urban Design and Planning*, Tehran: Tehran University Press.
- Bani Masoud, A. (2009). *Contemporary Architecture of Iran*, Art of Architecture Press.
- Curd, M. & Cover, J. A. (1998). *Philosophy of Science the Central Issues*. www.norton & Company.
- Cuthbert, Alexander R. (2006). *The Form of Cities, Political Economy and Urban Design*. Oxford, Blackwell.
- Cuthbert, Alexander R. (2007). Urban Design: Requiem for an Era – Review and Critique of the Last 50 Years, *URBAN DESIGN International*, 12, 177–223.
- Edensor, T., Jayne, M. (Eds.) (2012). *Urban Theory beyond the West: a World of Cities*. London: Routledge.
- Ellin, N. (1999). *Postmodern Urbanism, Revised Edition*. New York: Princeton Architectural Press.
- Foroughmand Araabi, H. (2016). A Typology of Urban Design Theories and its Application to the Shared Body of Knowledge, *Urban Design INTERNATIONAL*, Palgrave Macmillan.
- Foroughmand Araabi, H., Khabazi, M. (2013). Contemplating the Condition of Urban Design's Knowledge in Iran and Its Future Challenges, *Hoviatshahr*, Vol7 Issue 15, 37-48 .
- Gosling, D. & Gosling, M. C. (2003). *The Evolution of American Urban Design*. Wiley.
- Inam, A. (2011). From Dichotomy to Dialectic: Practicing Theory in Urban Design, *Journal of Urban Design*, 16:02, 257-277.
- Koray, V. (1999). *Urban Design in the Postmodern Context*, URL: <http://www.angelfire.com/ar/corei/ud.html> (Zugriff: 12.12. 2009)
- Lang, J. (1987). Creating Architectural Theory: The Role of the Behavioral Sciences in Environmental Design, Van Nostrand Reinhold Co.
- Lang, J. (2005). *Urban Design: A Typology of Procedures and Products*, Architectural Press.
- Lang, J. (2009). Creating Architectural Theory: The Role of the Behavioral Sciences in Environmental Design (A. Einifar, Trans.), Tehran: Tehran University Press.
- Larice, M., Macdonald, E. (editors). (2013). *Urban Design Reader*, Second edition, London: Routledge.
- Moor, M., Rowland, J. selection and editorial matter. (2006). *Urban Design Future*, London: Routledge.
- Pakzad, J. (2006). *Theories and Process of Urban Design*, Shahidi Press.
- Pakzad, J. (2007). *Guidance of Urban Space Design in Iran*, Shahidi Press.
- Tavassoli, M. (1995). *Iranian Architecture and Urban Space versus the West*, Fine Arts.
- Tavassoli, M. (2009). *Urban Design, the Art of Renewing Urban Structure, with Four Case Studies*, Tavassoli.
- Tavassoli, M., Bonyadi, N. (2007). *Urban Space Design*, Shahidi Press
- Verma, N. (2011). *Urban Design: An Incompletely Theorized Project in Companion to Urban Design*, (T. Banerjee & A. LoukaitouSideris, Eds.), Routledge, 57-69.
- Weicher J. (1973). A Test of Jane Jacobs' Theory of Successful Neighborhoods. *Journal of Regional Science*, 13, 29-40.

